

Katarina Mitrović
Istorijski muzej Srbije, Beograd

**ZBORNİK RADOVA SPOMENIČKA SKULPTURA
POSVEĆENA NOB-U U JUGOSLAVIJI 1945-1991,
MUZEJ SAVREMENE UMETNOSTI VOJVODINE, NOVI SAD 2023.**

Zbornik radova *Spomenička skulptura posvećena NOB-u u Jugoslaviji 1945–1991* objavljen je kao rezultat istoimene Nacionalne naučne konferencije sa međunarodnim učešćem održane u Muzeju savremene umetnosti Vojvodine u Novom Sadu 3. novembra 2023. godine. Zbornik su uredile dr Ana Ereš, viša naučna saradnica na Odeljenju za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i mr Suzana Vuksanović, kustoskinja i muzejska savetnica u Muzeju savremene umetnosti Vojvodine u Novom Sadu. Ovaj urednički tim je sa uspehom priredio već dva zbornika radova posvećena skulpturi (*Skulptura: medij, metod i društvena praksa*, Muzej savremene umetnosti

Vojvodine 2017. i *Skulptura: medij, metod i društvena praksa 2*, Muzej savremene umetnosti Vojvodine 2021) kao i zajednički projekat *Hronologija izlaganja skulpture u Srbiji 1945–2000*, koji se od 2020. realizuje u formi veb-sajta (<https://skulptura-hronologijaizlaganja.rs/>), a koji putem obimne prikupljene i publikovane primarne građe pruža nemerljiv doprinos za izučavanje ovog umetničkog medija.

Zbornik *Spomenička skulptura posvećena NOB-u u Jugoslaviji 1945–1991* logičan je nastavak sistematskog ispitivanja skulpture u modernističkoj/postmodernističkoj epohi i njenih graničnih pozicija između umetničkog medija i kulturalne prakse i njihovih širih političkih i društvenih konteksta. Zbornik se tematski usmerava na spomeničku skulpturu NOB-a podizanu od 1945. do 1990. prepoznajući je kao autentično ostvarenje socijalističke Jugoslavije i već potvrđeni predmet većeg interesovanja nacionalnih, regionalnih i onih širih, internacionalnih, naučnih zajednica. Publikacija predstavlja devet autorskih tekstova u kojima se sa različitih idejno-ideoloških, disciplinarnih i teorijsko-metodoloških polazišta ispituju i

preispituju pojedini problemi unutar heterogenog, ali istovremeno distinktivnog „korpusa” jugoslovenske spomeničke skulpture.

Zbornik počinje tekstom Vladimira Kulića „Hronotopi sećanja: spomenici Narodnooslobodilačke borbe kao oprostoreno vreme”. U njemu autor argumentovano dokazuje kompleksnu prirodu socijalističkih spomenika kao prostorno-vremenskih konstrukcija u kojima simultano koegzistiraju različita „vremena” stvarajući intertekstualnu mrežu referenci po kojima se jugoslovenski socijalistički spomenici izdvajaju kao specifična kategorija memorijalne umetnosti u celini. Polemički se osvrćući na njihov globalno potvrđeni status „ikona futurizma” Kulić uvodi pojam hronotopa iz književne teorije Mihaila Bahtina kao analitički okvir za dalje ispitivanje i dublje razumevanje spomenika NOB-a. Na primeru *Spomenika bici na Sutjesci* Miodraga Živkovića, dubinski analizirajući njegovu morfološku i narativnu strukturu, Kulić prepoznaje dva ključna vremenska toposa – hronotop puta (metafora toka života) i praga (simbola životne prekretnice, sudbonosnog trenutka), prateći njihove varijacije od *Spomenika jevrejskim žrtvama fašizma* Bogdana Bogdanovića, preko zgrade Generalštaba Nikole Dobrovića (oba u Beogradu), do Kula E. Ravnikara na Trgu revolucije u Ljubljani. Osim puta i praga, Kulić prepoznaje i druge vremenske horizonte kao „trope” vizuelne retorike jugoslovenskih spomenika: neodređena daleka prošlost, simbolički predstavljena referencama na folklornu umetnost, optimistička budućnost (novog društva) i večnost u kojoj obitavaju pali borci. Ponuđena mogućnost „čitanja” spomenika kao hronotopskih konstrukcija je u tekstu dobro iskorišćena, ali nikako nije iscrpljena, predstavljajući jedan od značajnijih skorašnjih doprinosa razumevanju spomeničke baštine socijalističke Jugoslavije.

Naredna četiri teksta Zbornika bave se fenomenom spomenika NOB-a u okviru teritorijalnih okvira. U tekstu „Skulptura kao geometrizovana struktura: prilog tipologiji spomenika posvećenih NOB-u u Crnoj Gori” Slavica Stamatović Vučković, poput Vladimira Kulića, polazi od uvida u morfološke i sadržajne specifičnosti spomenika NOB-a, za čiju adekvatnu analizu i interpretaciju nastoji da ponudi nove pojmovne okvire. Autorka polazi od prepoznavanja dvojnog skulptoralno-arhitektonskog karaktera spomenika kao njihove presudne osobine, te na osnovama gradacije skulpture/arhitekture daje predlog nove tipologije spomenika. Skulptura na koju se analiza odnosi je apstraktna simbolična forma koja nije rezultat skulptorskih poetika i „ličnog” izraza vajara, već oblikovnih principa arhitektonskog projektovanja, mogućnosti novih materijala (betona) i upotrebe prefabrikovanih građevinskih elemenata. U tekstu se na primeru jednog broja manje poznatih crnogorskih spomenika pokazuje mehanizam proizvođenja geometrijskih simboličnih formi te njihova tipološka identifikacija i odgovarajuće ideološko tumačenje.

U tekstu Suzane Vuksanović i Vojislava Martinova „Estetika žrtve u herojskim vremenima: spomenička skulptura posvećena stradanju civila u Vojvodini” prate se i razmatraju promene u imenovanju i pozicioniranju spomenika civilnim

žrtvama, kao i promene koje se tiču njihove estetizacije, počev od socrealističkih spomenika mahom nepoznatih autora pa do postepenog oslobađanja skulpture od konvencionalnih formi i posebne tematizacije pojma žrtve u radovima mnogih priznatih autora (Nandora Glida, Jovana Soldatovića, Pavla Radovanovića). Naredni tekst „Spomen-kompleksi posvećeni antifašističkoj borbi tokom Drugog svetskog rata u Srbiji” Nenada Lajbenšpergera predstavlja doprinos u razumevanju pojma spomen-kompleksa kao tipične forme jugoslovenskih memorijala koja ih markira kao posebnu kategoriju unutar tada savremenih memorijalnih praksi i memorijalne umetnosti u celini. Lajbenšperger problematizuje dosadašnje definicije spomen-kompleksa ukazujući na heterogenost njegovih sadržaja i strukture i različitih oblika simboličkih komemorativnih formi od objekta, odnosno samog spomenika, preko manjih obeležja, amfiteatara za komemorativne svečanosti, spomen-šume, spomen-doma, muzeja, utilitarnih objekata itd. Autor s pravom ukazuje na teškoće istraživanja i precizne kategorizacije spomeničkih celina s obzirom na nepotpunost dokumentarne građe. Tekst pruža značajne uvide o savremenom poimanju spomeničkog nasleđa NOB-a u Srbiji koji se reflektuje i u različitom odnosu lokalnih zajednica ali i društva u celini prema ideološkom nasleđu socijalizma, pa tako razlikuje tri „pogleda” i tri vrednosne kategorije: spomenici civilnim žrtvama koje izazivaju nesmanjeno poštovanje, spomenici vezani za partijsku istoriju koji su potpuno zanemareni i spomenici partizanskoj borbi koji pokazuju različit odnos savremenika na teritoriji Srbije prema nasleđu NOB-a, od Vojvodine, gde su spomenici ove vrste najbolje očuvani, pa do Kosova, gde su uglavnom uništeni, dok u užoj Srbiji stanje spomenika zavisi od lokalnih kultura sećanja i politika.

Sličnu neodređenost prema nasleđu NOB-a manifestovanu u politikama zaštite spomenika pokazuje i tekst Blagoja Varošaneća „Nedefinisano (kulturno) nasleđe: Spomenici narodnog oslobođenja u Makedoniji, hronologija umetnosti I arhitektonski stilovi 1950-1980”. U tekstu se inovativna morfološka i simbolička struktura spomenika u Makedoniji prepoznaje kao autentična umetnička vrednost koja ih čini aktuelnim i izvan izvornog ideološkog konteksta u kome se bili stvarani. Autor prati evoluciju spomeničke umetnosti u SR Makedoniji koja pokazuje istovetnu dinamiku kao i ona u drugim republikama socijalističke Jugoslavije u kojoj se od manje-više realističke figuralne skulpture dolazi do visokomodernističkih apstraktnih struktura. U ovom tekstu, kao i u prethodnim, nastoji se da se ustanove zajedničke karakteristike onoga što se već prepoznaje kao tipičan spomenik socijalističke Jugoslavije.

Ako se autori prethodnih tekstova prevashodno bave sintezom odabrane spomeničke građe, autorke naredna četiri teksta su svoje teme zasnovale na studiji pojedinačnih slučajeva iz kojih se mogu donositi i opšti zaključci. Ana Ereš i Vladana Putnik Prica u tekstu „Apstrakcije i memorija: Predlozi za spomenike Olge Jevrić u 1950-im godinama” bave se fenomenom pionirskog uvođenja apstraktne forme u kontekst spomenika kojim je ova umetnica ponudila i novu sintaksu jeziku srpske i jugoslovenske skulpture. Autorke analiziraju sve predloge za spomenike Olge Jevrić

prateći evoluciju njenog koncepta memorijalne skulpture – od arhaističke tendencije oličene u referencama na stečke kao stare narodne (pretklasične) oblike memorijalne umetnosti, preko njihovog razbijanja uvođenjem „praznine” kao adekvatne forme za konstituisanje sećanja na poginule i, konačno, do uvođenja šipki koje će postati važan strukturalni element njene skulpture. Autorke su argumentovano ukazale na usamljeničku poziciju Olge Jevrić u polju promišljanja i izvođenja jugoslovenske memorijalne umetnosti u kome njena spomenička rešenja stoje naspram čitave plejade apstraktnih spomenika drugih autora (B. Bogdanović, M. Živković, D. Džamonja, V. Bakić). Za razliku od njihovih spomenika, koji su zadržali dozu asocijativnosti, spomenici Olge Jevrić i njihova nereferentna poetika čiste forme stoje kao primer konfrontacije sa službenim politikama komemoracije i simbolizacije prošlosti u memorijalnoj skulpturi. Autorke teksta su ovim uvidom otvorile pitanje onih zanemarenih, marginalizovanih aspekata spomeničke prakse, odnosno čitavog korpusa neizvedenih rešenja, kao jednog (od mnogih) još neispitanih problema u istraživanju i razumevanju jugoslovenske spomeničke kulture.

U tekstu „Kuda vode Vra(t)ca?” Sabina Tanović i Mejrema Zatrić kontekstualno pristupaju analizi Spomen-parka Vraca kod Sarajeva i njegovoj rastrzanosti između antagonističkih politika sećanja u savremenoj Bosni i Hercegovini neposredno izazvanih ratnim konfliktima devedesetih godina prošlog veka. Autorke se bave predlogom revitalizacije ovog trenutno zapuštenog spomen-parka i mogućnostima njegovog preosmišljavanja i uvođenja u savremeni život grada. U tekstu „Predlog spomenika Kosmajskom partizanskom odredu (1970) / Fontana bratsvo jedinstvo (1978) Jovana Kratohvila: estetska i spomenička forma kraja jedne epohe” Jasmina Čubrilo ukazuje na problem jezika modernističke memorijalne plastike i njegove ispražnjenosti. Predložena analiza i zaključci otvaraju i pitanje o opštoj primenljivosti novootkrivenog repertoara spomeničkih formi u modernizmu koje su se sa svojom semantičkom proizvoljnošću mogle prilagoditi različitim namenama – od simbola ratne pogibije do javne skulpture/fontane u krugu fabrike, simbola Jugoslavije kao zajednice radnih ljudi. U poslednjem tekstu Zbornika „Kako je Narodnooslobodilački rat Jugoslavije preimenovan u narodnooslobodilačke ratove Srbije? Primer spomenika Momčila Krkovića u Novim Banovcima” autorka Olga Manojlović Pintar se bavi novim revizionističkim praksama na primeru intervencije lokalnog SUBNOR-a i „obgrljivanja” Spomenika palim borcima i žrtvama fašističkog terora problematizujući ulogu ove boračke organizacije u savremenim praksama sećanja na Drugi svetski rat te pokušaje njegove naknadne „nacionalizacije”.

Zbornik radova *Spomenička skulptura posvećena NOB-u u Jugoslaviji 1945–1991.* u celini predstavlja značajan doprinos najnovijem talasu izučavanja i tumačenja spomeničkog nasleđa socijalističke Jugoslavije. Iako neprestanog raste interesovanje za jugoslovenske memorijale u poslednje dve decenije, ova tema je još uvek daleko od istražene. Već sama konstatacija uredničkog tima u uvodnoj reči Zbornika da je u navedenom periodu na prostorima bivše Jugoslavije podignuto između

30.000 i 100.000 spomenika i spomen-obeležja govori o još uvek nedostignutom „pozitivističkom” standardu kako nauke tako i praktične heritologije da se utvrdi broj spomenika, a zatim i definišu formalno-estetske kategorije i kriterijumi mapiranja, klasifikacije i tipologije, mere zaštite, rekonstrukcije itd. Zbornik radova koji je pred čitaocima, sa svojim različitim problemskim pitanjima i analitičko-metodološkim pristupima, predstavlja i presek stanja trenutne izučenosti i razumevanja ovog korpusa jugoslovenske umetnosti, ali i njihovog prihvatanja u postjugoslovesnkim državno-nacionalnim kontekstima. Upravo u tom novom postojanju, spomenici NOB-a, sudeći po njihovom stanju, predstavljaju i dalje problematično (neželjeno) nasleđe. Multidisciplinarni karakter Zbornika omogućio je višestruko produbljivanje znanja o pojedinim aspektima socijalističkih spomenika, njihovoj strukturalnoj i tipološkoj međusobnoj srodnosti, kao i otvaranje novih pitanja poput retorike i semantičkih slojeva spomeničke skulpture i prostora, mogućnosti autorskih kritičkih stavova u polju spomeničke prakse, ali i aktuelnih pitanja politike zaštite, očuvanja i obnavljanja spomeničkih celina i objekata i njihove savremene revitalizacije.